

UDC: 005.953:331.101.3

Muhabbatxon MIRSOLIYEVA,

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi

Talaba va o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish markazi bo'lim boshlig'i

Pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent

E-mail: muhabbat2310@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor A.Akramov taqrizi asosida

YANGI TARAQQIYOT DAVRIDA KOMPETENSIYALAR TRANSFORMATSIYASI

Аннотация

Ushbu maqolada yangi taraqqiyot davrida ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish jarayonlari tufayli ta'lim sifati, kadrlar kompetentligining mazmuni va ahamiyati qayta qaralib, kasbiy kompetensiyalar transformatsiyasiga bo'lgan ehtiyoj oshgani tahlil qilinadi. Muallif kompetensiyalar tushunchasining mohiyatini, ularning zamonaviy mehnat bozoridagi ahamiyatini yoritadi. Shuningdek, raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashda ta'lim tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar, o'quv dasturlarining kompetensiyaga yo'naltirilganligi, uzluksiz ta'lim va qayta tayyorlash mexanizmlari haqida fikr yuritiladi. Maqolada kompetensiyalar transformatsiyasining yo'nalishlari va ularni shakllantirishda davlat ijtimoiy buyurtmasi, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kasbiy kompetentlik, kelajak kompetensiyalari, kompetensiyalar modeli, kompetensiyalar transformatsiyasi, kreativlik, innovatsiya.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПЕРИОД НОВОГО ЭТАПА РАЗВИТИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется необходимость трансформации профессиональных компетенций в условиях нового этапа развития, характеризующегося социально-экономическими изменениями, цифровой трансформацией и процессами инновационного развития. Автор раскрывает сущность понятия компетенций и их значимость на современном рынке труда. Также рассматриваются изменения в системе образования, направленные на подготовку конкурентоспособных специалистов, акцентируется внимание на ориентированных на компетенции учебных программах, механизмах непрерывного образования и переподготовки. В статье подчёркивается важность сотрудничества между государственным социальным заказом, работодателями и образовательными учреждениями в формировании и трансформации компетенций.

Ключевые слова: компетенции, профессиональная компетентность, компетенции будущего, модель компетенций, трансформация компетенций, креативность, инновации.

TRANSFORMATION OF COMPETENCIES IN THE NEW DEVELOPMENT ERA

Annotation

This article analyzes the growing need for the transformation of professional competencies in the new stage of development, marked by socio-economic changes, digital transformation, and innovative progress. The author explores the essence of competencies and their importance in the modern labor market. The article also discusses changes in the education system aimed at training competitive professionals, focusing on competency-based curricula, mechanisms of lifelong learning, and retraining. The significance of collaboration between public social demand, employers, and educational institutions in shaping and transforming competencies is emphasized.

Keywords: competence, professional competency, future skills, competency model, transformation of competencies, creativity, innovation.

Kirish. Bizga ma'lumki, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida ta'lim tizimi islohotlari ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilanib, bu borada raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ularning bilimi va malakasini halqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha aniq maqsadli ko'rsatkichlar belgilangan[1]. Shu bilan birga, bugungi globallashuv jarayonlari, fan-texnika rivojlanishi bo'lajak mutaxassislarni kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish borasida xalqaro miqyosidagi yangi tendensiyalarning yuzaga keltirmoqda. Jumladan, Industriya 5.0, Yapon modeli bo'lgan "Jamiyat-Obshestvo 5.0", Ta'lim 4.0, Universitet 4.0 kabi qator o'ziga transformatsion modellar, yangi paradigmalar, HECI (Humanity, Ethics, Creativity, Imagination-insoniy qadriyatlar, etik tamoyillar, kreativlik va tasavvur uyg'unligi) konsepsiyasi kabi yangi tendensiyalar maydonga chiqmoqda.

Xalqaro tajribalar tahlilidan ma'lumki, mamlakatning Global innovatsion indeks reytingidagi o'rni fan, ixtirochilik va texnologiyalar transferini rivojlantirish, ta'lim sifati oshirish, inson kapitali va kadrlar salohiyatini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Shu nuqtai-nazardan, bugungi kunda milliy va xalqaro maydonda oliy ta'limni xalqarolashtirish, globallashuvi va transformatsiyasi asosida ta'lim sifati oshirish, kadrlar kompetentligini rivojlantirish va boshqarishning (HRM) zamonaviy ekotizimlarini yaratish, ularda mehnat bozoridagi o'zgaruvchan tendensiyalarga tezkor moslashish imkonini beruvchi metakompetensiyalar (soft skills)ni qaror toptirishni innovatsion iqtisodiyot ("innovation-driven economy")ning strategik yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda.

Bu rivojlanish dinamikasi o'z navbatida universitetlarning ta'lim va tadqiqotlar sifati, shuningdek,

bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni va standartlari mazkur global tendensiyalar bilan qanchalik bog'liq yoki bugungi kun mutaxassislari 2030-50 yilga borib ishlab chiqarish va mehnat bozori talablariga javob beradimi degan savollarni keltirib chiqaradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi ilmiy-texnologik taraqqiyot, ta'lim, fan va ishlab chiqarish cohasidagi innovatsiyalar transferining faollashuvi kadrlar kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni va tuzilmasini tadqiq etishga nisbatan zamonaviy metodologik yondashuvlarga asoslangan ilmiy izlanishlarga zarurat ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida oliy ta'lim tizimida kadrlar salohiyatini oshirish va ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda sohadagi zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, ilg'or xorijiy tajribalar va innovatsion yondashuvlar transferi asosida ta'lim mazmuni va o'qitish sifatini takomillashtirish, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, ta'limga kompetentli yondashuvni rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ilmiy-pedagogik adabiyotlar, izohli lug'atlarda "kompetentlik" tushunchasi turlicha tahlil qilinadi:

- aniq bir vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va qobiliyatlar yig'indisi;

- belgilangan talablarga muvofiq aniq bir yo'nalishdagi lavozim vazifalarini amalga oshirish;

- mutaxassisning ish samaradorligini belgilovchi mezon va boshq.

Mazmunan esa, "faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish"ni yoritishga xizmat qiladi.

Jumladan, YUNESKONing xalqaro loyihalari va hujjatlarida mutaxassislarni uchun zaruriy tayanch kompetensiyalar tizimi sifatida quyidagilar keltiriladi:

- tayanch kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyat sohasidagi savodxonlik va boshq.);

- AKT sohasidagi kompetentlik (axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish borasidagi tayanch kompetensiyalar, media kompetensiyalar, texnologik madaniyat va boshq.);

- kommunikativ kompetentlik;

- ijtimoiy kompetentlik (guruhda ishlay olish, muloqotchanlik, tolerantlik, madaniyatlararo muloqot, gender kompetentlik va boshq.);

- shaxsiy kompetentlik (motivatsiya, empatiya, o'zini hurmat qilish, muammolarni hal eta olish, ijodkorlik qobiliyati, tanqidiy fikrlash, o'zgarishlarni boshqara olish va boshq.) [8].

2020 yilda Davosda bo'lib o'tgan Butunjahon iqtisodiy forumida Kelajak ko'nikmalari-to'g'risida to'xtalinar ekan, shunday fikr muhokamaga tashlanadi, ya'ni biz hali o'zimiz aniq tasavvurga ega bo'lmagan kelajak uchun mutaxassislarni tayyorlayabmiz! Mazkur jarayonlarda ta'limning asosiy vazifasi - mutaxassisni mana shu noaniqliklarni va tebranishlarni to'g'ri qabul qilgan holda, faollik ko'rsatish va rivojlanishga yordam beradigan ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir [8]. Aynan mana shu forumda tadqiqotchi va ekspertlar tomonidan, 2030 yilgacha eng talabgor bo'lgan 15 ta kelajak ko'nikmalari, kompetensiyalarlar taklif etildi, ya'ni tahliliy va tanqidiy fikrlash, barqarorlik, kreativlik, liderlik, stresslarga bardoshlilik, tizimli tahlil, ishonтира olish, muammoga kompleks yondashish, xizmatlarga yo'nalganlik, emotsional intellekt, kommunikatsiya, o'z o'zini boshqarish, fuqarolik kabi kompetensiyalardir.

"Skolkovo" Moskva boshqaruv maktabi tomonidan olib borilgan «Forsayt kompetensiyalar 2030» ilmiy-tadqiqot loyihasi doirasida texnologik rivojlanishlarning boshqaruv

modellarini o'zgartirishga nisbatan ta'siri, davlatning zamonaviy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarga bo'lgan ijtimoiy buyurtmasining rivojlanishi, mehnat bozoridagi malakali mutaxassislarga bo'lgan raqobatning ortishi hamda oliy ta'limning xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish borasidagi zaruratlarni kadrlar kasbiy kompetentligini rivojlantirish mazmuni va formatlarini innovatsion yondashuvlar asosida o'zgartirish zaruratini keltirib chiqarganligi xulosalanadi. Shu bilan birga, Skolkovo Innovatsion Markazi (Rossiya Federatsiyasi) tomonidan yaratilgan "Atlas novix professiy-3.0" (2021 yil)da ekologik tafakkur, vaqtni boshqarish, badiiy ijodkorlik qobiliyati, loyihalarni boshqarish, komandada ishlash, tarmoqlararo kommunikatsiya, emotsional intellekt, tanqidiy fikrlash kabi 11 ta kelajak ko'nikmalari keltirib o'tiladi [4].

Amerikalik tadqiqotchi Richard Boyatzis (Boyatzis) o'zining ilmiy izlanishlarida kasbiy kompetentligining muhim tarkibiy qismi sifatida emotsional intellekt bilan bog'liq kompetentlikni keltiradi [5].

Emotsional intellekt (kompetensiya) shaxsning barqaror ruhiy holatini ta'minlovchi, kognitiv qobiliyatlaridan maksimal tarzda foydalanib, yuqori samarali natijaga olib keluvchi sifat sanaladi. Richard Boyatzis mutaxassisning emotsional kompetentligi bu uning o'zi hamda jamoadagi samarali ish faoliyatini tashkil etishda axborotlarni emotsional qabul qilish, anglash va foydalanish borasidagi kompetentlik darajasi, bir so'z bilan aytganda emotsional kompetensiyalarning aql bilan boshqarish va yo'naltirish sifatida izohlaydi.

Aila Paaso va Kati Korento kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning muhim jihatlari sifatida amaliy ish tajribasi; kasbiy bilim va ko'nikmalari hamda mutaxassisning o'z-o'zini shaxsiy va kasbiy rivojlantirib borishga yo'naltirilgan uzluksiz ta'limi bilan bog'liq holda tavsiflaydi. Indoneziyalik olim Adnan Hakim esa "kasbiy kompetentlik - bu biror kishining ma'lum bir faoliyat turini bajara olishidagi bilimi, dunyoqarashi, malaka va ko'nikmalariga asoslangan ish talablariga muvofiq qobiliyatidir", deb izohlaydi [6].

Xorijiy tajribalar hamda ilmiy izlanishlar tahlillariga tayangan holda, kompetensiyalar transformatsiyasi ham o'z navbatida rivojlanib boruvchi jarayon ekanligini xulosaladik va buni quyidagi modellarini taklif etdik.

Tadqiqot metodologiyasi. Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonini samarali tashkil etilishida ularning kasbiy tayyorgarligi mazmuni va sifatiga qo'yiladigan malaka talablari asosidagi kompetensiyalar tizimini belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, malaka talablari - mutaxassisning o'z kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun bilim, ko'nikma va malakalari hamda tayyorgarlik darajasi va mahoratiga qo'yiladigan talablar tizimidir.

Bu jarayonlarda, bo'lajak mutaxassis shaxsiga qo'yiladigan zamonaviy kasbiy-malaka talablaridan kelib chiqib, kasbiy kompetensiyalar mazmuni quyidagi aspektlar bilan bog'liq holda baholanishiga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq sanaladi:

- metodologik - ta'lim-tarbiya jarayonining maqsadi, tamoyillari, konuniyatlari, ta'limotlari, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning shakl, metod va vositalari xususidagi tayanch kompetensiyalar;

- texnologik - o'quv-tarbiya jarayonini loyihalashtirish, rejalashtirish va o'qitishning shakl, metod va didaktik vositalarini to'g'ri tanlash, o'quvchilarning bilish motivatsiyasini shakllantirish, aniq ta'lim sharoitida pedagogik vazifalarni, vaziyatlarni yecha olish, rejalashtirilgan o'quv-tarbiya jarayonini samarali amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan xususiy kompetensiyalar;

- innovatsion - pedagogik va boshqaruv faoliyatini samarali tashkil etish, o'qitish va tarbiyalashning yangicha shakl, metod va vositalarini yaratish bilan bog'liq metakompetensiyalar.

Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish va uning samarali boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishda davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, shuningdek, ish beruvchilar hamda ta'lim xizmatlari iste'molchilari (OTM, talabalar, ota-onalar, jamoatchilik)ning ehtiyojlari va takliflaridan kelib chiqqan holda kompetensiyalar tizimini belgilash muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot doirasida olib borilgan onlayn so'rovlar natijasida ish beruvchilar tomonidan bo'lajak mutaxassislardagi tahliliy-ijodiy fikrlash, muammo yechimiga qaratilgan optimal qarorlar qabul qilish, vaqt menejmenti, axborotlarni interpretatsiyalash va sohaga yo'naltirish, loyihalarni boshqarish, tarmoqlararo kommunikatsiya, tadbirkorlik, moslashuvchanlik kabi kompetensiyalarga ustuvorlik berilgan. Shu bilan birga, aksariyat mutaxassislari (57,4%) ish stajidan qat'iy nazar, o'z kasbiy bilim va ko'nikmalarini innovatsion talablarga muvofiq yangilab borishga ehtiyoj sezishi aniqlandi.

Tahlil va natijalar. Amalg oshirilgan ilmiy-pedagogik tahlil va empirik tadqiqot natijasida kasbiy kompetentlikni transformatsiyasi quyidagi yo'nalishlarda kechishi aniqlandi: a) davlatning ijtimoiy buyurtmami, ish beruvchilarning talab va takliflari hamda malaka talablari asosidagi tayanch-boshlang'ich kompetensiyalar tizimining shakllanishi;

b) mutaxassislari kasbiy faoliyati natijalari samaradorligini aniqlash va takomillashtirish strategiyalarini belgilashga yo'naltirilgan diagnostik tizim asosida kasbiy kompetentlikning mavjud rivojlanish darajasini malaka talablariga muvofiqligini baholash hamda natijalar interpretatsiyasi asosida individual kasbiy-rivojlanish ehtiyojlarni aniqlashtirish;

v) innovatsion yondashuvlar va ilg'or xorijiy tajribalarning o'zaro integratsiyasiga asoslangan, sohaga yo'naltirilgan yangi kompetensiyalar tarkibi, mazmunini belgilash, takomillashtirish; kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi dasturlar va resurslar sifatini oshirish, ularning moslashuvchanligiga alohida e'tibor qaratish.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda, yangi taraqqiyot davrida mutaxassislari kasbiy kompetentligi transformatsiyasining zaruriy pedagogik shart-sharoitlari quyidagicha belgilandi:

Tashkiliy sharoit. Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi bevosita shakllar bilan birga bilvosita ta'lim shakllari asosidagi mustaqil o'z-o'zini kasbiy-shaxsiy rivojlantirish natijalarining baholanishiga alohida e'tibor qaratish.

Mazmunli sharoit. Ma'lumki, ta'lim mazmuni mutaxassis o'zlashtirishi lozim bo'lgan kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarining oldindan loyihalashtirilgan tizimi bo'lib, bunda DTS, malaka talablari, o'quv rejalar, takomillashtirilgan ta'lim dasturlari, raqamli ta'lim texnologiyalari asosidagi o'quv-metodik majmualar, ilmiy va o'quv-metodik ishlanmalar, multimedia ishlanmalari, nazorat vositalari: ijodiy pedagogik topshiriqlar, keyslar, ijodiy topshiriqlar, mutaxassislik yo'nalishlari bilan bog'langan o'quv-tadqiqotchilik loyiha ishlari alohida o'rin tutadi.

Texnologik sharoit. Bo'lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentlikni rivojlantirishda hamkorlikdagi munosabatlarga imkoniyat yaratuvchi o'qitishning innovatsion shakl, metod va vositalarini amaliyotga keng tatbiq etish, bu borada professor-o'qituvchilarning kasbiy mahorat darajasini oshirish. Bunda muammoli o'qitish, o'yinli texnologiyalar (rolli-ishchan o'yinlar, tadbirkorlik o'yinlari), trening, video-treninglar, muammoli seminarlar, mahorat darslari, tyutorlik, fasilitatorlik, pedagogik muammoli vaziyatlarni yechish va tahlil qilish, "Keys-stadi", kichik guruhlarda o'qitish, mikro-darslar, ijodiy tadqiqotchilik metodlari, o'quv loyhalari, autotreninglarni tashkil etish va o'tkazish metodikasining ishlab chiqilishiga alohida e'tibor qaratish.

Refleksiv sharoit. Yaratilgan didaktik shart-sharoitlarning natijaviy-mahsuli sifatida kasbiy kompetentlikning sifat darajasi indikatorlari kvalimetriyasi va monitoringiga xizmat qiluvchi, shuningdek mutaxassislarining faoliyat natijalaridan qoniqish hissi va o'z faoliyatini baholay olishi uchun zaruriy sharoitlarning yaratilishiga alohida e'tibor qaratish.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida aytish mumkinki, fan va texnologiyalar taraqqiyotining bugungi davrida mutaxassislardagi kasbiy kompetentlikni asosida samarali faoliyat yuritishni ta'minlovchi zamonaviy kasbiy ko'nikma va kompetensiyalarni rivojlantirish, ulardagi raqamli texnologiyalar bilan ishlash, soha amaliyotiga tatbiq etish, ilmiy-tadqiqotchilik, kreativlik ko'nikmalarini takomillashtirish, shu bilan birga, ularning ehtiyojlariga moslashuvchan, ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, sohada kelajak kompetensiyalarini belgilash va ularni rivojlantirishning istiqbol yo'nalishlarini prognozlashtirishga xizmat qiluvchi ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanuvchi Forsayt markazlar faoliyatini keng yo'lga qo'yish hamda uning natijalari asosida bo'lajak mutaxassislarining zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning innovatsion metodologiyasini belgilash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR

1. «Ўзбекистон - 2030» стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сон.
2. Атлас новых профессий. Московская школа управления «СКОЛКОВО» М.-2021.-168 с.
3. Друкер, Питер, Ф. Задачи менеджмента в XXI веке.: Пер. с англ.: – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 272 с.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
5. Adnan Hakim. Contribution of Competence Teacher (Pedagogical, Personality, Professional Competence and Social) On the Performance of Learning. The International Journal Of Engineering And Science (IJES) || Volume || 4 || Issue || 2 || Pages || PP.01-12|| 2015 ||.
6. Мирсолиева М.Т. Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий компетентлигини ривожлантириш механизmlарини такомиллаштириш. Монография. – Тошкент, «Фан ва технологиялар», 2019. – 120 б.
7. Кудрявцева Е.И. Компетентия и менеджмент: компетенции в менеджменте, компетенции менеджеров, менеджмент компетенции. Монография. Санкт Петербург.: 2012-340 с.
8. <https://iite.unesco.org/ru/>.
9. <https://www.uil.unesco.org/ru>.